

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Валентин Китанов

на дисертационния труд на редовен докторант Елена Атанасова Александрова на тема
„Дисциплиниране на членовете, дисциплиниране на населението. Политиката на
ВМОРО и всекидневния живот /1893-1912 г./“

Научен ръководител: доц. д-р Стефан Дечев

Дисертационният труд на колежата Елена Александрова, редовен докторант в катедра *История*, се предлага за публична защита в срок и в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и Правилника на ЮЗУ за приложение на ЗРАСРБ, след като са изпълнени всички задължения на докторанта по неговия Индивидуален план на обучение. Текстът на дисертационния труд в три екземпляра е депозиран навреме и еднократно в канцеларията на катедра *История* и е на разположение на колегите, които проявяват интерес да се запознаят с него. Темата е предмет на изследване от автора в продължение на четири години. Тя е нова за докторант Александрова и се различава от научните ѝ опити от периода преди стартиране на докторантурата.

Резултатът от историческото изследване е разположен върху обем от 365 стандартни печатни страници, които включват въведение, четири глави, заключение, извори и историография и приложения на документален и снимков материал. Конкретният обем на научния текст е 308 страници, като цитираните източници и бележките са под линия.

Въведението е с обем от 39 страници, където са посочени мотивите, предметът и обектът на изследването. Направен е теоретичен анализ на същността на темата. Налице е общ и в същото време специфичен историографски преглед, в който авторът сполучливо откроява наличието на научни коментари, оценки или опити за по-задълбочени интерпретации на различни страни от темата на дисертацията в обобщаващи трудове или в конкретни български и чуждестранни изследвания от областта на историята, етнографията и фолклора. Очертани са основните методологически проблеми и подходи на изследването, структурата, хронологическия и географски обхват на темата. Целта на темата е ясно формулирана на стр. 27, а именно : „...да проучи, представи в детайли и анализира постепенното формиране и избистряне на идеята за издигането на ВМОРО като фактор, който наред с дисциплинирането на членската си маса, преобръща и представите на населението в Македония и Одринска Тракия по отношение на неговите социални и стопански перспективи, всекидневното общуване и поведение, междуполови отношения, морал и т. н.“ Направен е и анализ на изворовата база и проблемите, свързани с нейното ползване и интерпретиране в контекста на характера и идейната конструкция на темата. Може да се направи констатацията, че въведението позволява да бъдат много добре и детайлно разбрани научните, методологическите, съдържателните и концептуалните

характеристики на дисертационния труд, както и стилът, изследователският фокус и зоните с приносни моменти на автора.

Глава първа е с обем от 48 страници и е озаглавена *Правораздавателни функции на ВМОРО*. В рамките на шест параграфа, три подпараграфа и заключение докторант Елена Александрова прави анализ на османската законодателна система, българската обичайноправна система, Устава на българската екзархия, законодателната система на Княжество България, изграждането и функционирането на революционния съд, целите и регламентацията в уставни документи на правораздавателната система на Организацията, конфликта на ВМОРО с османската съдебна практика. Много подходящо е наличието на оценка за правораздавателните традиции на българското националноосвободително движение от епохата на Възраждането и по-конкретно някои основни текстови, между които *Привременен закон за народните горски чети за 1867 лето, от 1 януари 1867 г.* и *Уставопроект на революционната организация и наредба до работниците за освобождение на България, съставени от Васил Левски от 1871 г.*

Проблемът за правораздавателните функции на ВМОРО и оценките за отделните структурносъдържателни компоненти на тази глава са историографски осмислени и интерпретирани. Авторът очертава значимостта на проблема за правораздавателните функции на ВМОРО с оглед утвърждаването на Организацията като паралелна власт за значителна част от населението в османските европейски провинции. Докторант Александрова разглежда споменатите правни системи и по този начин разкрива правнонормативния фон, върху който се развива правораздавателната политика на ВМОРО. Съчетават се литературни източници, произтекли в един продължителен времеви диапазон, но облягането на някои автори от края на XIX век не е съвсем удачно и недостатъчно, както от гледна точка на терминологичната конкретност, така и като научна оценка на законодателните текстове. Разгледаните правни системи са държавни или обичайни, но нямат характера на морална наказателна санкция, каквато имат уставите и правилниците на ВМОРО, поради което много внимателно трябва да се съотнасят един към друг и не би трябвало да се разглеждат в равностойно изследователско и юридическо поле.

Основен акцент в тази глава е интерпретацията на мястото и характера на революционния съд, както по отношение на членската маса, така и по отношение на населението. Тук много отчетливо са разкрити намеренията на Организацията, системата на действие и резултатите от съществуването на революционното правосъдие по посока дискредитиране на официалната османска съдебна власт и намеренията на комитетското ръководство да превърне наказателния институт на организацията в реален политически и граждански инструмент за постигане на чисто революционни цели, от една страна, и за влияние върху обществените, стопанските, културните процеси, от друга. Докторантът внимателно борави с наличната изворова база и се стреми да не прекрива територията на официалните организационни документи при интерпретацията на този важен проблем като *Правилника на четите от 1902 г.*, *Въстанически дисциплинарен устав от 1903 г.*, *Решенията на Смилевския, Прилепския, Рилския, Кюстендилския конгреси*, *Окръжните конгреси след 1903 г.*

Колегата Александрова разглежда проблема за правораздавателната дейност на ВМОРО в хронологическа последователност и правилно отбелязва, че „*със засилване на властовите позиции на Организацията, нейни дейци открито прибегват към категорична забрана на населението да се отнася към турските съдебни органи.*“, като са предвидени и наказания при неизпълнение на нейните препоръки. Важна е направената констатация в заключението на тази глава, че „*трансформацията на ВМОРО от чисто революционна в правораздавателна институция олицетворява и символизира една паралелна на официалната, тайна форма на държавност*“, но това трябва да се приема като тенденция и намерение, а не толкова като утвърдена всеобхватна реалност и само в този смисъл може да се приеме и извода, че Организацията успява да утвърди държавни органи на управление в лицето на ЦК като изпълнителна власт, на конгресите като своеобразен законодателен орган и на четите като съдебна институция.

Втора глава е озаглавена *ВМОРО и дисциплиниране на кадровия състав*. Тя е в обем от 38 страници и съдържа четири параграфа и заключение. Основните въпроси, които са разгледани в тази глава, се отнасят до релацията *член – организация*, морално-етичната страна на тези отношения и дисциплиниращата политика на ВМОРО по отношение на членския състав. Подходът отново е историографски, критичен и внимателен, с оглед ограничения изворов ресурс. Колегата Александрова очертава факторите, които формират тази отличителна черта в характеристиката на революционната организация – конспиративност, историческо наследство на освободителното движение от епохата на Възраждането, целите на организацията, лоялност към каузата за автономия на Македония.

В сложната социална, културна и политическа диаграма *чужда власт – организация – население – поведение – морал* от особена значимост за провеждане и успешно прилагане на дисциплиниращата политика на ВМОРО е личността на войводата. Неговата роля е разкрита детайлно и с конкретните очертания на емблематични фигури от революционното движение. В контекста на изследователската тема логично стои заключението, че войводата е източник на власт и правосъдие, той възпитава, цивилизова, дисциплинира.

Залегналите законодателни постулати в споменатите от предходната глава програмни документи са в основата на сполучливия анализ, който докторантът прави за дисциплиниращата политика на ВМОРО. Разкрити са и редица случаи на нарушение на правилниците и на организационната дисциплина, които стават повод за разнопосочни критични оценки по отношение на определени дейци. Интересна е констатацията, че войводите, които на практика би трябвало да прилагат законите на Организацията, остават в известна степен недосегаеми при прилагането на наказателните мерки, въпреки че именно те си позволяват в немалко случаи да извършват неморални действия и да нарушават организационния *Устав* и *Правилника на ВМОРО*. Така разгледани и анализирани, историческите материали дават основание за извода, който колегата прави, че дисциплиниращите действия на ВМОРО по

отношение на членския състав са важно звено от цялостната ѝ политика към всекидневния живот.

Глава трета е озаглавена *ВМОРО и надзора над стопанския живот в Македония и Одринско* и е с обем от 78 страници, които включват 3 параграфа, 10 подпараграфа и заключение. Колегата разглежда последователно въпросите за политиката на ВМОРО към чифлиците, статута на поземлената собственост и опитите на Организацията да извърши преразпределението ѝ в полза на населението, заплащането на труда, ВМОРО и модернизацията на селското стопанство, разрешаването на имотните спорове със съдействието на организационни дейци. Направен е и изчерпателен анализ на градската икономика, забранителните действия на Организацията във връзка с търговските отношения с гърци и турци. Важна част от изследването в тази глава е и намесата на ВМОРО в османската данъчна система и опитите на Организацията да саботира фискалната политика на официалната власт, както и изграждането на системата за облагане на населението за нуждите на революционната организация.

Стопанската политика на ВМОРО, разгледана като елемент от цялостната дисциплинираща политика на Организацията, е изключително важен въпрос, който не бе намерил досега адекватна историографска оценка, с изключение на инцидентни проучвания. Докторантът е използвал разнообразен по характер и достатъчен по обем документален материал. Макар че на някои места текстът разглежда познати в историографията стопански феномени, тази обстоятелствена в крайна сметка спомага за изясняване на някои специфични характеристики в аграрните отношения и в градската икономика, които предопределят активната намеса на ВМОРО в стопанския живот на двете османски провинции.

Като недостатък може да се посочи, че невинаги се открива връзка с историческия разказ и значението на съдържащата се в него информация по въпросите на дисертационната тема, поради което се добива усещането, че се изпада в ненужна описателност и етнографско по смисъл внушение.

Авторът се солидаризира с направената от редица изследователи оценка, че политиката на ВМОРО към турските чифлици е ориентирана към тяхното разоряване, принудително разпродаване и оземляване на християнското население. От друга страна, стават ясни намеренията на ВМОРО за широк контрол върху стопанската дейност, който се осъществява главно по пътя на принудителните действия. Със забранителните си инициативи ВМОРО, както правилно отбелязва колегата Елена Александрова, на практика разрушава един вековен модел на стопански отношения и започва да установява контрол върху части от територията на селската и градската икономика. Тази политика е разгледана и аргументирано анализирана въз основа на официалните организационни документи, като са посочени разликите в отделни периоди и внимателните ходове на ВМОРО чрез подходящи и навременни организационни, стопански и юридически инициативи да разширява периметъра на влияние сред населението и неговото ежедневие.

Разгледана е и сложната трансформация в положението и действията на ВМОРО след Младотурския преврат, когато политическата активност на дейците се легализира. Това положение води до отстъпване на ВМОРО от целта да съсипе османската аграрна икономика, както правилно отбелязва колегата Александра. Тук може да се посочи като една от причините за тази промяна и стартирането на политика на тайни преговори между революционната организация и османски представители още след 1903 г.

На някои места имаме предоверяване на известни и битувачи в народната памет оценки за ролята на ВМОРО в стопанското ежедневие, като тази, че *„влиятелните търговци на тютюн се превръщат в основни данъкоплатци за организационните каси и реално поддържат икономическия живот на Организацията“*. Похвалното обаче е, че дипломантът само констатира това положение, но внимателно отбягва да дебатират по него.

В заключението на трета глава докторант Елена Александра прави едни от най-значимите оценки, които присъстват в дисертационния труд. Те са свързани с активните опити на ВМОРО за осъществяване на социален и стопански контрол върху населението и територията посредством нови идеи за социална справедливост, намаляване на работния ден, разоряване на старите чифлишки стопанства, стремежа към модернизация и вмешателството в търговските отношения. На практика става ясно, че ВМОРО успява да насочи стопанското ежедневие в нова насока, която отговаря на политически цели за утвърждаване на авторитета на Организацията в Македония и Одринска Тракия.

Глава четвърта – *От училището до брака – дисциплиниране на населението* – е логично продължение и завършек на авторовите изследователски постижения. След като ни запознава с правораздавателните функции на ВМОРО и политиката на организацията за дисциплиниране на кадровия състав и надзора над стопанския живот, в тази глава вниманието е насочено към дисциплиниране на населението. В обем от 92 страници и разположен върху 4 параграфа и 10 подпараграфа, съдържанието на текста в тази част разглежда политиката на ВМОРО извън чисто революционната и организационна територия. Докторантът се спира на важните въпроси за политиката на организацията в сферата на образованието, за отношението на ВМОРО към хигиената и здравните грижи във всекидневието на населението. Оригинално звучене съдържа частта за отношението на ВМОРО към жената, нейното облекло, нейното поведение, оценката за традиционната сватба и семейството. На практика, това са много важни и слабо проучени пространства от многопластовата характеристика на ВМОРО и нейните опити за влияние и контрол върху територията на училището, семейството, здравето, облеклото и обичаите. Колегата прави опити за извеждане на някои тези чрез препратки в други исторически периоди, без да противопоставя историческата информация с реалното развитие на социалната динамика и присъствието на ВМОРО в нея като все по-утвърждаващ се фактор.

Напълно се солидаризирам с оценката на докторанта, че вниманието на ВМОРО към женския пол се свързва с проблема за целесъобразността на делото и въвличането на жените в общата революционна кауза, тъй като включването на жената в революционните прояви ѝ създава чувство за обществена и историческа значимост. От друга страна въпросите за морала и ролята на жената в обществото са разкрити в контекста на опитите за контрол върху отношенията на жените в областта на извънбрачните връзки и в отношенията с представители на други народности. Вниманието заслужават и оценките за превръщането на ВМОРО в своеобразен регулатор в брачните отношения и претенциите на Организацията да диктува правилата и да поема функциите на съдия по бракоразводните дела, желанието ѝ да ограничи ритуалната тържественост, разточителност и пищност на сватбите, предвид необходимостта от насочване на част от семейните финанси към каузата на Организацията.

Някои от оценките и направените изводи в тази глава заслужават специално внимание и адмирации. Колегата Елена Александрова успява да открие внимателното отношение на ВМОРО в областта на образованието и отсъствието на агресивно желание за контрол в тази област, като резултат от нежеланието на Организацията да се конфронтира с Българската екзархия. Разгледан е въпросът за сериозния ангажимент на ВМОРО да направи първоначалното образование задължително и безплатно, като по този начин под надзора на институционалната власт на Организацията са поставени учителите и родителите. Авторът обръща внимание и на официалните документи на Организацията, в които се третира въпросите от областта на образованието. От текста става ясен стремежът на ВМОРО да се очертае като трети важен фактор в областта на образованието след Екзархията и общините. Тези намерения са продиктувани преди всичко от желанието училището да се превърне и в ресурсна територия за кадровото попълване на организационната мрежа. Според точната оценка на колегата Александрова, водещият мотив за намесата на ВМОРО в областта на образованието е осъзнатата нужда от подготовка на кадри за институциите на бъдещото автономно устройство на Македония и Одринска Тракия.

Важни са и констатациите, че за разлика от интервенциите в икономическия живот, в сферата на съдопроизводството и образователното дело, намесата на ВМОРО за промяна на хигиенните и здравните навици на населението не е толкова интензивна, независимо че документите свидетелстват за усилията на Организацията да моделира нов цивилизационен модел чрез въвеждането на модерни хигиенни навици.

В Заключението на дисертацията са обобщени оценките и анализите по отделните глави, за да се направи обобщаващия извод, че *„в резултат на цялостната дисциплинираща политика към членовете и към населението, ВМОРО трайно навлиза във всекидневния живот и в голяма степен започва да определя неговия ход.“*

Прегледът на дисертационния текст ни дава основание да направим някои съществени заключения:

Първо: Дисертационният труд отговаря на критериите за научност и фактологичност. Авторът добре познава наличната изворова база и историографията по темата, задълбочено я анализира и внимателно изгражда основния наратив, без да се впуска в необосновани оценки и предположения. Независимо че става въпрос за дисциплиниращата политика на ВМОРО въобще, трябва да се има предвид, че темата е полисюжетна и това оправдава повтаряемостта на основните документални източници и литература в усилията за перманентно историографско осигуряване на текста, за което трябва да поздравим докторант Елена Александрова, че се е справила успешно с тази задача.

Второ: Работата се базира на познат, публикуван и интерпретиран в значително количество исторически изследвания документален масив. Тук обаче той е видян от различен изследователски и концептуален ъгъл и това прави текста сам по себе си оригинален.

Това формира и **третото** съществено заключение. Налице е едно оригинално изследване, което е историческо по замисъл, конструкция и съдържания, с допирни елементи от областта на антропологията, културологията и социологията, които в значителна степен придават интердисциплинарен характер на текста.

Отговорното отношение на докторант Елена Александрова към труда задължава да бъдат посочени някои слабости в текста и да бъдат направени някои препоръки и забележки.

Най-напред някои недостатъци на текста от структурно и техническо естество.

На първо място, аз считам, че структурирането на текста трябва да бъде променено, за да има съответния баланс между главите. Глава първа е от 48 страници, глава втора е от 38 страници, трета глава е от 78 страници, а четвъртата е от 92 страници. Препоръчвам първа и втора глава да бъдат обединени, още повече, че смислово това обединение е възможно. Така ще се получи класическият вариант от три балансирани като обем и последователни като съдържание части на текста. Въведението е изчерпателно и е с обем от 39 страници, но заключението е само от 8 страници. Подобно изследване се нуждае от по-обемно и задълбочено заключение. Това може да бъде лесно направено като части от отделните заключения по главите се съкратят и се прехвърлят в общото заключение на дисертационния труд.

Погрешен подход според мен е ненужното разделяне на текста на толкова много параграфи и подпараграфи - общо 39. Това накъсва текста, прави го некомпактен, отнема от неговата значимост. Няма нужда от подпараграфи. Освен това, използването на цитати от текста в заглавията на отделните параграфи не е удачен вариант и подсказва за допълнителен опит да се търсят ефективни формулировки, които не подсилват съдържателността на отделните части. Това е излишно.

На трето място, авторът трябва да реши в какво лице и в какво време ще пише, защото е използвано и първо лице единствено, и първо лице множествено число;

използвано е и минало, и сегашно историческо време (препоръчително е да се използва сегашно историческо).

На следващо място, дразни наличието на технически, правописни, пунктуационни и друг вид грешки, пропуснати букви, съюзи и пр. Само в първите 60 страници от текста са налични повече от 170 грешки, повечето от които са свързани с:

- неточно използване на пълен и кратък член;
- пропуснати запетаи при вметнати и обособени части;
- погрешно поставяне на запетаи пред „като“, когато се употребява в изрази за сравнение и уточнение;
- невнимание при техническото изписване на думите;
- започване на изречения със съюзи и то някои в остаряла форма като „ала“.

Наличието на толкова много грешки говори за една ненужна прибързаност при представянето на текста, за припряност и отсъствие на последна редакция, каквато е необходима при подобен труд. Това влияе върху читателя и въздейства негативно върху оценката за произведението и неговия автор

Авторът трябва да прецизира цитиранията. Има изпуснати букви, цитира се от сборници или публикувани от архивни фондове материали, но не се цитират отделните фондове. Да се прецизират някои словосъчетания.

Ще направя и някои препоръки по съдържанието на текста. Тяхното изпълнение прави дисертационния труд по-завършен, по-убедителен, и в конкретни детайли по-разбираем.

Трудът се нуждае от едно по-дълго изложение относно историята на ВМОРО. Това би спестило някои трудни за разбиране моменти от недотам запознати с темата читатели и би разположило терминологично и фактологично текстовото съдържание в една вече позната историко-хронологическа рамка.

Също така изследователските дирения на докторанта могат да бъдат продължени с оценка за мястото и ролята на различните афери от историята на Организация по отношение на нейната дисциплинираща политика, защото в повечето случаи тези афери са плод на неспазване на дисциплината. Не е споменато и за отношенията между *Българското тайно революционно братство в Турция* на Иван Гарванов и *Македонската революционна организация*, които в началото са твърде сложни. Има издадени смъртни присъди и пр.

Отсъства от текста и един много съществен детайл, когато говорим за организация от типа на ВМОРО – разколът в Организацията и опитите за налагане на справедливост чрез убийствата на лидери като Иван Гарванов и Борис Сарафов. Както привържениците на Яне Сандански, така и техните противници се основават в действията си на програмните документи на Организацията. И едните, и другите

обосновават крайните мерки с нарушение на уставни постановки, респективно на революционната дисциплина.

Някак си отсъства от текста и погледът върху отношенията *автономисти-върховисти*. На тази плоскост също могат да се направят съществени констатации по отношение на дисциплинирането на членовете на ВМОРО.

Направените критични и препоръчителни бележки позволяват да бъдат изпълнени от докторант Александрова при подготовката за отпечатване на текста. В случая обаче те не променят като цяло достойнствата на изследването.

Авторефератът на дисертационния труд също отговаря на всички необходими изисквания. Качеството на представения за защита дисертационен труд, автореферата и публикуваните от автора статии са основание да се направи констатацията, че докторантът е изпълнил минималните национални изисквания за придобиване на образователната и научна степен *„Доктор“*.

Затова препоръчвам **да бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор по история“** на Елена Атанасова Александрова за дисертационния ѝ труд на тема *„Дисциплиниране на членовете, дисциплиниране на населението. Политиката на ВМОРО и всекидневния живот /1893-1912 г./“* с научен ръководител доц. д-р Стефан Дечев.

Благоевград

19.12.2018 г.